

Hamlet İsxanlı

Yaxşı nədir, pis nədir?

Ali təhsilin inkişafı və ali məktəblərin keyfiyyət göstəriciləri haqqında

Müasir dünyada ali məktəblər ağır rəqabətə, bəzən qlobal rəqabətə davam gətirmək məcburiyyəti qarşısında qalırlar. Bu zaman yeganə çıxış yolu özünü digərlərindən fərqləndirmək, daha yaxşı, daha güclü olduğunu sübuta yetirməkdən ibarətdir. "Yaxşı nədir, pis nədir" suallarına cavabı keyfiyyətdə axtarmaq lazımdır.

İslahat və siyasi iradə

İnkişafa nail olmağın yolu islahatlardan keçir, inkişaf durmadan irəli atılan düşünülmüş addımlardan ibarətdir. Bu, ölkələrə, hökumətlərə, iqtisadiyyata, siyasətə, təhsilə və digər ümummilliyet sistemlərinə, eləcə də ayrı-ayrı qurumlara aiddir. Ölkə miqyasında zəruri olan islahatlar zamanın tələbindən doğsa da, əhəmiyyətli uğur əldə edilməsi siyasi iradədən asılıdır, ayrı-ayrı texniki məqamlar mühüm rol oynamır, cəmiyyətin bütün əlaqədar qüvvələri hərəkətə gətirilməlidir. Ölkədə, hər hansı ölkəmiqyaslı sahədə (təhsil, səhiyyə,...) köklü dəyişmələri hədəf alan islahat əvvəl-əvvəl pilot layihələrlə, təcrübə qazanmaq və ya

ümumi planı sınamaq üçün həyata keçirilən kiçik layihələrlə başlasa da, get-gedə genişlənməli, bütün sahəni tam əhatə etməlidir. Bu zaman, əlbəttə, məsələyə təsir göstərə bilən digər sahələr də unudulmamalıdır.

İslahat nəticəsində öz gücünü itirmək təhlükəsi ilə üzləşən dairələr islahatların aparılmasına maneçilik törədərək gözə görünməz münasibətlər zənciri ilə islahatın əl-qolunu bir müddət qandallaya bilər.

İslahatlar üzdəki görüntülərə deyil, dərinlərdə duran və sistemin kökündə dayanan cəhətlərə toxunmalı, onları dəyişməyə, yeni nizama, yeni sistemə

salmağa yönəlməlidir. Bu iş düşünülmüş islahat planı ilə bərabər, onun həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər vaxt da tələb edir. İlk mərhələdəki yeniliklər və dəyişmələr işin başlanğıcıdır və bu, qəti surətdə böyük ümumiləşmələr aparmaq üçün kifayət deyil. İşin başlanğıcında geniş ümumiləşmələr aparılmasının özü doğru deyil. İşin əvvəli, sadəcə, sonrakı iri addımların atılmasını hazırlamaq üçündür. İslahat hamar yol deyil, ağır yoldur, uğurlarla bərabər müəyyən səhv addımların atılması da mümkündür. Səhvlərdən nəticə çıxarıb, ümumi planda müəyyən dəyişikliklər edərək yola davam etmək lazımdır.

Təhsildə islahat

Təhsil sahəsində islahat bütün ölkələrdə ən ağır və ən çətin iş hesab edilir. Bu sahədə köklü dəyişmələr insanların düşüncə tərzində, həyat fəlsəfəsində, cəmiyyətə, xalqa xas olan dəyərlər sistemində yeniləşmə tələb edir. İndi nə öyrənməli, necə öyrənməli, tələbə/şagird və müəllim münasibətləri necə qurulmalıdır? Bu suallara qısa müddətdə doğru cavab tapmaq çətin məsələdir. Doğru hesab olunan cavabları əsaslandırmaq, cəmiyyəti (ən azı onun mühüm bir qismini) inandırmaq və gerçəkləşmə mexanizmini hazırlayıb həyata keçirmək isə müxtəlif dərəcəli liderlərin güc və iradəsini tələb edir.

Təhsilin nəticələri və cəmiyyətə təsiri böyükdür, mürəkkəbdir və həlledicidir.

Təhsildəki köklü dəyişmələr nəticəsində fərdlərin dəyişməsi, inkişafı ilə bərabər, ictimai-siyasi mühitin qiymətləndirilməsinə münasibət də dəyişir. Bu zaman bir tərəfdən milli kimliyin, özünüdərkini güclənməsi baş verirsə, o biri tərəfdən bəşəri dəyərlərə daha dərinə nüfuz etmə imkanı da əldə edilir.

Təhsil sahəsində islahatlar təhsil müəssisələrini dəyişdirmək və nəticə etibarilə gücləndirmək məsələsini ortaya qoyur. Bu, fərdlərin dəyişməsindən daha ağır, əslində müqayisəolunmaz dərəcədə çox ağır məsələdir. Təşkilatların dəyişməsi daha uzun zaman tələb edir və rəhbərlik edən şəxsin və ya heyətin iradəsinə, bilik və təcrübəsinə əsaslanır. Üstəlik həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində bir müddətdir ki, hökumətlər bir çox təhsil ocaqlarına, xüsusilə ali məktəblərə hər tələbə üçün nəzərdə tutulan maliyyəni azaldır. Bu isə, xüsusilə keçid dövründə olan ölkələrdə, təhsil sahəsində islahatların gerçəkləşməsi və ayrı-ayrı təhsil ocaqlarının inkişafı yolunda keçilməsi asan olmayan maneələr törədir.

Rəqabət və keyfiyyət

Müasir dünyada ali məktəblər ağır rəqabətə, bəzən global rəqabətə davam gətirmək məcburiyyəti qarşısında qalırlar. Bu zaman yeganə çıxış yolu özünü digərlərdən fərqləndirmək, daha yaxşı, daha güclü olduğunu sübuta yetirməkdən

ibarətdir. "Yaxşı nədir, pis nədir" suallarına cavabı keyfiyyətdə axtarmaq lazımdır. Daha keyfiyyətli təhsil verən, daha böyük nüfuza malik olan təhsil müəssisələri güclü rəqabət qarşısında daim axtarış aparmağa, yeniləşməyə məcbur olur, keyfiyyətə baxışını genişləndirməyə və dəqiqləşdirməyə çalışır. Əslində mükəmməliyə can atan qurum və ya fərd daim dəyişmədə olmalıdır, bu, həm də onun qarşısına qoyduğu məqsədin təkmilləşməsi, dəyişməsi deməkdir. Bu məqsədlə yola çıxan öz yolu ilə irəlilədikcə məqsəd və hədəf də irəliləyir və bu hərəkət bitmir, dayanmır, dayanmaq məqsəddən yayınmağa, geri qalmağa bərabər olur.

Ali təhsil sistemimizdə rəqabətin aparıcı gücə çevrilməməsi ali məktəblərimizin inkişafdan qalmasının əsas səbəblərindən biridir. Və indi də əksər ali məktəblərimiz məqsədin ticarətə yönəlməsi, idarəetmə mədəniyyətinin zəif olması və keçid iqtisadiyyatına xas olan böyük nöqsanlar və çətinliklər üzündən keyfiyyətə əsaslanan inkişaf yolunu seçmək əvəzinə münasibətlər dalğasından istifadə edib üzdə olmağa çalışır. Hərçənd ki, dalğaların üstü, şerdə deyildiyi kimi, o qədər də sabit yer deyil:

Həyat bir dalğadır, kim onu mindi

Gah yuxarı qalxdı, gah dibə endi.

Ali məktəbin məqsədi, vəzifəsi və... mədəniyyəti

Ali məktəbin qarşısına qoyduğu məqsəd nədən ibarətdir, vəzifəsi nədir, bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün, bu məqsədə çatmaq üçün hansı yollar seçilib? Ali məktəb bu yollarla inamla gedə bilirmi? Təhsildə keyfiyyətdən söz açarkən öncə bu suallara cavab vermək, ali məktəbin tipini, təbiətini müəyyənləşdirmək, uğur və nöqsanlarını onun məqsəd və vəzifəsi baxımından təhlil etmək zəruridir.

Bir ali məktəb əsasən bakalavr dərəcəsi vermək üçün nəzərdə tutulan proqramları həyata keçirməklə məşğul ola bilər. Digərinin bir sıra sahələrdə magistr proqramlarına da marağı ola bilər. Başqa birisi elmi-tədqiqatlara çox əhəmiyyət verməklə magistr və doktor proqramlarını ön plana çəkə bilər. Təbii ki, sonuncu halda ali məktəb elmi araşdırmalarla təhsili bir-birinə qovuşdurmağa çalışır və mövcud, məlum biliyi saxlamaq və ötürməklə, yaymaqla kifayətlənmir, onu inkişaf etdirməyə, yeni bilik istehsal etməyə də cəhd edir. Bunlarla yanaşı, ali məktəb cəmiyyətlə sıx əlaqədə olmaq, tətbiqi işlərlə cəmiyyətə xidmət etmək vəzifəsini də qarşısına bir məqsəd kimi qoya bilər.

Keçmiş mirası qorumaq, zövqləri tərbiyə etməkdə də ali məktəbin rolu danılmazdır. Qədim icmalarda, təhsil inkişaf etməyən dövrdə tərbiyə çox mühüm idi, xarakterin tərbiyəsi diqqət mərkəzində dayanırdı. Müasir cəmiyyətdə təhsil çox geniş bir sistemə döndükdən sonra zövq və

xarakter tərbiyəsi fərdin və ya ailənin, bir qədər də orta məktəbin üzərinə düşdü. Əslində isə bu istiqamətdə də ali məktəblər öz rolunu oynamalıdır.

Ali məktəbin iş dünyası ilə əlaqələri çox mühümdür. Dünya qloballaşdıqca böyük şirkətlər, korporasiyalar hər sahədə, o cümlədən də ali məktəblərin inkişafında böyük rol oynaya bilər. Öz növbəsində şirkət və korporasiyaların da ali məktəbin xidmətinə, apardığı tədqiqatlara, yetişdirdiyi mütəxəssislərə ehtiyacı var.

Sadalananlar ali məktəbin tipini, kateqoriyasını göstərməklə yanaşı, onun gücünə də işarədir. Ali məktəb say seçmə tələbələri ilə, böyük uğur qazanmış məzunları ilə, güclü alim və müəllimləri ilə, kitabxanası ilə... öyünə bilər.

Və nəhayət, dəyirman kimi işləyən və diplom üyüdən, qısa zamanda aldadıcı fəndlərlə böyük qazanc əldə etmək istəyən ali məktəblərin varlığını da qeyd edək. Təəssüf ki, onların da öz müştəriləri, öz tələbələri var. Bəzən saxta mallarla alıcıları aldatmaq olur. Xüsusilə keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə saxta təhsil verən ali məktəblərə tələbə və valideynlər tərəfindən göstərilən maraq cəmiyyətsünaşların xüsusi diqqətinə layiq məsələdir. Bu xəstə maraq bir tərəfdən cəmiyyətimizin təhsilin məqsəd və vəzifəsini tam dərk etmədiyini və nəticə etibarilə valideyn və tələbələrin aldanmağa meyilli olduğunu, tapşırıq-rüşvət sisteminin şüurlarda dərin kök saldığını göstərsə, digər tərəfdən də keyfiyyət və rəqabətə əsaslanan gerçək bazar iqtisadiyyatının hələ tam qərar-

laşmadığını nümayiş etdirir. Ali təhsil ocaqlarımızda isə elmi mühitlə, akademik mədəniyyətlə yanaşı bazar mədəniyyəti də mövcuddur və bəzən bu sonuncu hökm sürür, böyük üstünlük qazana bilər. (Müasir dünyada elm, alimlik, təhsil ilə bağlı mühiti akademik mühit adlandırırlar. *Akademisiyen* elm adamlarına deyilir, Akademiya elm və təhsillə məşğul olanlara, onların cəmiyyətinə deyilir. Azərbaycanda, eləcə də keçmiş Sovet ölkələrində bu sözlər daha da çərçivədə işlənir. Bu səbəbdən Azərbaycandan ingiliscəyə, digər Avropa dillərinə və tərsinə tərcümələrdə anlaşılmaqlar baş verir).

Keyfiyyət və standartlar

Ali təhsildə keyfiyyət nəyə deyilir? İnsan fəaliyyətinin digər sahələrində olduğu kimi təhsildə də keyfiyyət yüksək standartlara malik olmaqdır, fərqli, istisna xüsusiyyətdir, əla deməkdir. Keyfiyyət gözəgörünən nöqsanların olmaması deməkdir. Keyfiyyət ali məktəbin mədəniyyəti deməkdir, hər kəsin öz işində məsuliyyəti dərk etməsi, ali məktəbdə iş mədəniyyətinin hökm sürməsi deməkdir.

1990-cı illərin əvvəllərində total keyfiyyət menecmenti konsepsiyası irəli sürüldü. Bu, inzibati xidmətin keyfiyyəti və effektivliyinə aiddir. Bu sistemdə əməliyyatların aparılmasının və ümumiyyətlə, inzibati sistemin effektivliyi, informasiya texnologiyasına əsaslanması həlledici şərt kimi qəbul edilir. Keyfiyyət

hamının iştirakıdır, komanda işinin təşkili və nəticəsidir.

Ali məktəb insan, maliyyə və maddi-fiziki qaynaqları effektiv şəkildə birləşdirib öz qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq üçün hərəkətə gətirməyi bacarmalıdır.

Digər tərəfdən keyfiyyəti ali məktəbin bütün fəaliyyət sahələrində minimum standartlara malik olması kimi də qəbul etmək olar. Hər sahədə minimum standartları ödəyən qurum əslində gözəgörünən nöqsanların olmamasını təmin etmiş olur.

Keyfiyyət həm də mövcud formanın əsaslı şəkildə dəyişməsidir, yüksək standartlara doğru yönələn bir hərəkətin daimiliyidir, daimi təkmilləşmənin hakim olmasıdır, özünütənqidin və təftişin ali məktəbdə cərəyan edən əsas prosesləri daimi izləməsidir. Əslində təhsil sistemində keyfiyyətin özündən daha çox keyfiyyətə nəzarət, keyfiyyətin ölçülməsi, keyfiyyətin təminatı, keyfiyyətin artırılması kimi söz birləşmələri ilə izah olunan, tərif verilən əməliyyat və proseslər, cəhdlər, meyllər, səy və təşəbbüs öyrənilir, vacib hesab edilir.

Keyfiyyətin tərifini verərkən və onu izah edərkən tez-tez standartlar sözü işlədilir. Bu söz əslində ikibaşlıdır, bir tərəfdən bu söz ilə mükəmməllik, kamillik, əlaçılıq nəzərdə tutulur (buna yüksək standartlar da deyilir, dünya standartları, Avropa standartları kimi ifadələr mövcuddur), digər tərəfdən isə adilik (standart qaydalar, yəni minimum standartlar) göz önünə gəlir.

Cəmiyyətin və ya konkret qurumun xüsusi gözləntiləri və tələbatları orada hökm sürən dəyərlərlə müəyyən edilir, dəyərlərə söykənir. Keyfiyyət özü də peşəkarlığı, gözəlliyi öyən, vəsf edən, qiymətləndirən bir dəyərdir. Keyfiyyət nəzərdə tutulanla gerçək vəziyyət arasında, tələbatla hal-hazırkı zamana kimi əldə olunmuş nəticə arasında olan yaxınlıqdır. Keyfiyyət içəridən baxışla kənardan, yad gözlə baxışın yaxınlığıdır.

Standartlar bir dəyərlər sistemidir, ölçü vahidləridir, parametrlər silsiləsidir, göstəriciləridir. Onlar məqsədə və vəzifəyə uyğunluğu ölçmək üçün ortaya çıxarılmışdır. Təhsildə akademik standartlar (tədris və tədqiqatla, tədris planı və proqramlarla bağlı dəyərlər), xidmət standartları, o cümlədən maddi şərait və mənəvi mühiti xarakterizə edən cəhətlər, xüsusiyyətlər mövcuddur.

Ümumiyyətlə, keyfiyyət və standartlarla bağlı bir sıra terminoloji çətinliklər və ziddiyyətlər mövcud olsa da, yuxarıda dediklərimizlə yanaşı, ümumi təcrübə və intuisiyanın köməyinə də arxalanırıq. Geniş coğrafiyada tətbiq olunan təhsil sistemlərinin məzmun, forma və problemləri üzərində dayanaraq və tarixin ibrətamiz dərslərini yada salaraq ali təhsildə mövcud olan və ya arzu olunan standartlardan və keyfiyyətdən söz açacağıq. "Təhsildə yaxşı nədir, pis nədir" suallarına cavab verməyə, ali məktəbin yaxşı olmasını şərtləndirən amilləri sadalamağa və təhlil etməyə çalışacağıq.

(ardı var)